SON DEVİR ÂLİM VE ŞAİRLERİNDEN KARSLI SÜLEYMAN ŞÂDÎ EFENDİ'NİN DİVÂNI'NDA DİNÎ MUHTEVA

Murat VANLI[a]

Hayatı ve ailesi hakkında çok fazla bilgi ve belge bulunmayan Süleyman Şâdi, Kars'ta yetişmiş muktesebatı sağlam bir âlim, Hakk'a vâsıl olmayı talep edenlere yol gösteren bir rehber, Nakşîbendî tarikatının büyüklerinden el almış ve bu yolun halifesi olmuş kâmil bir mürşit ve belirli bir yetkinlikte şiirler kaleme almış birikimli bir şairdir. Bu tebliğimizde biz, aynı zamanda büyük bir âlim olan Karslı Süleyman Şâdî'nin edebî vechesini öne çıkarıp tertip etmiş olduğu Divân'dan hareketle, şiirlerindeki dinî muhtevayı tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Allah, Karslı Süleyman Şâdî, divân, şiir, dinî muhteva.

RELİGİOUS CONTENT İN CONTEMPORARY ISLAMİC SCHOLAR AND POET KARSLI SÜLEYMAN ŞÂDÎ'S DİWAN

Süleyman Şâdi, about whose life and family we have not much information and documents is an intellectual scholar who has grown up in Kars. He is a guide to the ones who desire to know God; a poet that has writen poems in a certain capacity and a mentor educated by the elders of the Nakshibendi order and has been a caliph of this order. In this paper, we will try to determine the religious content of Karslı Süleyman Şâdi's poetry from his diwan.

Key Words: Allah, Karslı Süleyman Şâdî, diwan, poem, religious content

GİRİŞ

Hayatı ve ailesi ile ilgili çok fazla bilgi ve belgeye sahip olamadığımız[1] Süleyman Şâdî hakkında etraflıca malumat veren kaynaklardan bir tanesi, oğlu Râmiz Efendi'nin İstanbul'da neşrettiği Divân'ıdır. Divân'ın kapağında Süleyman Efendi *'Kars ulemâ ve müderrisîn-i kirâmı ve tarikat-ı aliyye-i Nakşibendiyye hülefâsından…'* diye tavsif edilir.[2]

1830 (H. 1246)'da Kars'ta dünyaya gelen Süleyman Şâdî Efendi, ulemâdan Hacı Mahmûd Efendi'nin oğludur. Hususî hocalardan Arapça ve Farsça öğrendi. 1858 (H. 1275)'de Kars İdare Meclisi Kalemine girdi. 1865 (H. 1282)'te Kars Rüşdî Mektebi ikinci muallimliğine atandı. Sonrasında istifa ederek Kars Tahrîrât muavinliğine memur oldu. 1877 (H. 1294)'de Kars'ın Ruslar tarafından istilasında görevden alındı. 1880 (H. 1297)'de kendisine, Bursa

[a] Dr. Öğretim Üyesi. Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. muradvanli@gmail.com

[1] Osmanlı Müellifleri ve Sicill-i Osmânî'de Süleymân Şâdî'den söz edilmemektedir. İbnülemin Bey'den başka, hayatı hakkında bilgi bulunan şair tezkiresi Tuhfe-i Nâilî'dir. Tuhfe-i Nâilî'de de yine Karslı olduğu, 1830 (H. 1246)'da dünyaya geldiği, Erzurum Rüsûmat Dairesi Tahrirat Kalemi memurlarından olduğu ve 1900 senesinde (H. 1318) vefat eylediği belirtilir. Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, (Haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yay., Ankara 2001, C. II, s. 468, Sıra No: 1952.

[2] Süleymân Şâdî, Dîvân-ı Süleymân Şâdî, (Neş. Erzurumlu Ahmed Ramiz), Şirket-i Sahhâfiye-i Osmâniye Matbaası, Dersaadet 1325.

müderrisliği ruûsu verildi. 1881 (H. 1298)'de Erzurum Rüsumat İdaresi baş kitabetine; 1883 (H. 1300)'de Erzurum Rüsümat Nezâreti Tahrirât Kalemi birinci refîkliğine tayin edildi. 1900 (H. 12 Rebiü'l-evvel 1318)'de Hakk'ın rahmetine kavuştu. Süleymân Şâdî, Nakşibendî tarikatı halifelerindendi. Türkçe *Muzaffernâme* ve Farsça *Bahrü'l-Meânî* isimli iki eseri vardır. 68 sayfadan oluşan *Divân*'ı, 1907 (H. 1325)'de oğlu Erzurumlu Ahmet Râmiz Efendi tarafından İstanbul'da basılmıştır.[3]

Nakşî halifelerinden olan Süleyman Şâdî, birçok münevver, mütefekkir ve mütebahhir kimse gibi aynı zamanda şiir vadisinde de söz söylemiş; aklının ve zekâsının yansımalarını şiirin uçsuz bucaksız sahrasında tebellür ettirmiştir. Mürettep bir divân tertip edebilecek kadar şiirle iştigal etmiş; şiirlerinde Allah (c.c.), Hz. Peygamber (s.a.s.), Dört Halife, âyet-i kerîme, hadis-i şerîf ve daha birçok dinî unsuru işlemiştir. Son devir âlim ve şairlerinden olan Süleyman Şâdî Efendi, emsâlleriyle kıyaslanacak olursa, taşrada yetişmiş olmasına rağmen oldukça güçlü bir şairdir. Aruza hâkimiyeti iyidir ve dinî unsurları kullanmadaki başarısı, onun Divân şiiri kültürüne fazlasıyla sahip olduğunu göstermektedir. Elsine-i selâse diye tabir olunan Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini iyi bilmektedir. Farsçaya, bu dilde şiirler kaleme alabilecek derecede hâkimdir. Divânı içerisinde 40'a yakın Farsça yazılmış şiirler bunun en güzel delilidir.[4]

Şâdî Divân'ının dinî muhtevasının çerçevesi çizilirken, Abdukerim Abdulkadiroğlu ve Ömer Demirbağ'ın müşterek neşretmiş olduğu Divân esas alınmıştır. Parantez içinde gösterilen rakamların birincisi ile şiir numarası, ikincisi ile de ilgili şiirin beyit numarası verilmiştir.

1. Allahu Teâlâ

Süleymân Şâdî, tüm mutasavvıf şairler gibi Divân'ının merkezine Allah mefhumunu yerleştirip 8 adet şiirini Allah Teâlâ'ya teksif ederek bu doğrultuda O'nun Bârî, Cenâb-ı Kibriyâ, Cenâb-ı Tevfîk, Hak, Hazret, Hudâ, Hû, Kâdir, Mevlâ, Mübîn, Müsteân, Rab, Rabb-i Kâdir, Rabbü'l-enâm, Samed, Seyyid gibi isimlerini/sıfatlarını çeşitli vesilelerle şiirlerinde sıklıkla zikretmiştir. Şâdî'nin en fazla kullandığı isim 'Rab' olmuş, bu ismi münâcât türündeki manzumelerinden 'yâ Rab' redifli münâcâtında (6. şiir) 6 kere, 'meded yâ Rab' redifli münacatında (8. şiir) 6 kere; 'meded yâ Rab meded' redifli münacatında (2. şiir) 6 kere; 'eyleme yâ Rab' redifli münâcâtında (4., 5. ve 7. şiirler) 21 kere anmıştır. Sıyt-ı Hû Hû (113/3), (151/5), (199/4); âvâze-i Hû Hû (218/3); sadâ-yı zikr-i Hû (93/1) gibi terkiplerle Rab isminden sonra şiirlerinde en fazla yer verdiği 'Hû' ismini ise 'hakîkat, tekye-i dil, aşk, muhabbet, nây' gibi mefhumlarla münasebete getirerek zikretmiştir:

"Nây-ı hakîkat, tekye-i dilde çalındığında Hû Hû sesleri eflâke yükselir (50/5). Sıyt-ı Hû ile her taraf dolunca, gönülde ansızın ferahlık nâyı çalındı (66/5). Dil tekyesinde 'yâ Hû' çalınınca, sıyt-ı Hû Hû cân kulağına fer verdi (199/4), (218/3). Nây-ı aşk çalınınca, sıyt-ı Hû ile âfâkı baştan başa Hû-yı hâ-yı aşk tuttu (139/1)." Aşağı dercettiğimiz beytinde ise Şâdî,

[3] İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, Kemâlü'ş-Şuarâ, (Haz. Ayşegül Celepoğlu), AKM Yay., Ankara 2013, C. 5, s. 2211.

[4] Süleyman Şadi (Karslı), Dîvan, (Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ömer Demirbağ), Ankara 1993, s. 4.

başka şeylerle iştigal ettiği demlerde dahi Hû Hû naraları dışında kulağının bir ses işitmediğini ifade ederken 'Hû' ismini kullanarak tasavvufta meşhur olan 'el kârda gönül yârda' sözünü tebellür ettirmiştir:

Dokunmaz gûşuma tahkîk gayr-ez-na'râ-i Hû Hû

Eğerçi gûş-dâr-ı nağme-i tanbûrdur gönlüm (158/3)

Allah'ın 'yaratan, her şeyi takdir ettiğine uygun olarak yaratıp varlığa çıkaran' anlamındaki Bârî ismini zikrettiği aşağıdaki beytinde, dayanılacak ve sığınılacak tek yerin Bârî olan Allah'ın dergâhı olduğunu; bu suretle de başka bir kapıya yönelmekten imtina edilmesi gerektiğini salık vermektedir:

Mücerred müttekâ dergâh-ı izzetgâh-ı Bârî'dir

Temelluk eyleme dergâh-ı gayre ittikâdan geç(63/2)

Abdulhamid-i Sânî'yi tebcil ettiği methiye türündeki şiirinin aşağı aldığımız beytinde Şâdî, Allah'ın 'kendisinden yardım talep edilen' manâsındaki 'Müsteân' ismini kullanarak Rabb-ı Müsteân'ın halkı, Abdulhamid'in hükmüne bağlı kıldığını ve onu saltanat tahtının süsü eylediğini dile getirmektedir:

Eyleyip Hak zâtını zîb-i serîr-i saltanat

Hükmüne münkad kıldı halkı Rabb-ı Müste'ân(27/5)

Şâdî, aşağıdaki beytinde yine Allah'ın en güzel isimlerinden olan ve 'yücelerin yücesi' manâsına gelen Müteâl'i zikrederek ondan kendisini dergâhına layık eylemesini, huzurunda utandırmamasını niyaz eder:

Şâyeste-i dergâh buyur Şâdî-i zârı

Mahcûb-ı huzûr-ı Müteâl eyleme yâ Rab(4/6)

Bunlar dışında Divân'ının muhtelif yerlerinde Hudâ-yı zât-ı bî-çûn (181/1), nazar-gâh-ı Hudâ (182/4), (182/5) gibi terkiplerle Hudâ ismini; Mahbûb-ı Mevlâ (17/2), Hazret-i Mevlâ (27/19), Mevlâ gibi ibarelerle Mevlâ adını; lutf-ı Hak (27/2), avn-i Hak (104/7), hikmet-i Hak (152/1) terkipleriyle Hak ismini; Seyyid (166/5), Hazret (163/4) ve Allâh (155/1), (175/1), (183/1) isimlerini zikretmiştir. Allah'ın hangi isimlerini anarsa ansın, Şâdî'nin andığı tüm bu isimler O'nu tebcile matuf olmuştur.

2. Peygamberler

Şâdî, Divân'ında Âdem (a.s.), Hızır (a.s.), Lokmân (a.s.), Mûsâ (a.s.), Süleymân (a.s.), Yakûb (a.s.) ve Yûsuf (a.s.)'ı çeşitli vesilelerle zikretmiştir. Peygamberler içerisinde de en fazla andığı hiç şüphesiz Hz. Muhammed (s.a.s.) olmuştur. O'nun eşiğini, diğer peygamberlerin dayanağı addetmiştir:

Mu'allâ şehper-i Rûhu'l-kudüs cârûb-ı dergâhın

Eşiğin müttekâ-yı enbiyâdır Yâ Resûlallâh(18/3)

2.1. Hz. Muhammed (s.a.s.)

Divân'da 15 adet manzumesini Hz. Peygamber'e teksif etmiş olan Şâdî, bu şiirlerinin neredeyse tamamını naat türünde kaleme alarak O'nu en güzel vasıflarla vasıflandırmış; O'nun yüceliği karşısında kendi acziyetini dile getirerek O'ndan şefaat talep etmiştir. Bu şiirlerinde

kendisini ‘zerre-i nâçiz (9/8), çâker-kem (9/14), (11/5), (16/5), gulâm-ı kemterîn (11/5), halka-der-gûş-ı gulâm (15/3), Şâdî-i ednâ (15/5), (22/7), Şâdî-i kemter (21/7), bende-i nâ-çîz (16/5), siyeh-rû (16/4), (17/1), (21/1), (22/2), dil-figâr (21/3), günahkâr (22/2), garîk-ı bahr-i bî-ka'r-ı günâh (16/2), müstağrak-ı bahr-ı nedâmet (17/2), perîşân rûzigâr (21/1), (22/2), müstağrak-ı emvâc-ı yem-i cürm ü hatâ (24/5), üftâde-i girdâb-ı hevâ (24/5), bir yalın ayak Şâdî-i serbâz-ı gedâ (24/5)’ olarak tavsif eden Şâdî, Hz. Peygamber’i de ‘Seyyid-i sâdât-ı fahr-ı kâinat (9/2), pâdişâh-ı taht-ı evhâ, mazhar-ı âyât-ı kübrâ (13/1), şefî-i rûz-ı ferdâ (14/4), sultân-ı alâ (18/6), matla-ı envâr-ı Hudâ, şems-i duhâ, deryâ-yı sehâ, eşref-i mahlûk, Hudâvend-i alâ, mahbûb-ı Hudâ, hükm-rev-i rûz-ı cezâ (24/1), bahr-ı kerem, bâdî-i îcâd-ı dü âlem, kişver-i levlâkde sultân-ı muazzam (24/2), hidivv-i taht-ı evhâ (25/1)’ olarak temcit etmiştir.

“Cân bülbülüne gülşen-i âlem asla gerekmez; senin gülzâr-ı visâlin, hazanı olmayan gülistândır (11/3). Cemâlin, âlemi süsleyen güneşin bahşettiği nûrdur; hayâlin gönlümün zirvesinde parıltılar saçan aydır (11/4). Sen evhâ zirvesisin, senin nûrundan bütün âfâk ve enfüs rûşendir (18/2). Benim kıymetim ne olabilir ki seni hakkıyla medh edeyim? Senin zât-ı pâkin Cenâb-ı Kibriyâ tarafından methedilmiştir (9/10). Baştan başa isyana bulaşmış bir vaziyetteyim. Yâ Seyyidallâh, şefaat kılıp ben zârı cezâdan kurtar (9/11). Sâdî-i çâker, kimden istişfâ kılsın? Yarın hesap gününde şefaatçı olacak olan sadece sensin (12/5). Mahşerde, yakam tutulmazdan evvel perde-i nâmusu çâk ettirme (16/3). Yâ Resûlallâh, günahlara bulaşmış kara yüzlü biriyim. Dil-i zârımın hâli, eğer imdâd kılmazsan ne olur (16/4)?” Başka kimselerden yardım talep etmem mümkün değildir, çünkü şefaat kânı ve imdâda yetişici olan sensin:

Ne mümkün gayriden ümmîd-i istimdâd ede Şâdî

Çü sensin dâd-res-i kân-ı şefâ'at yâ Resûlallâh(17/4)

Mahşerde herkesin kendi derdine düşeceği, sadece senin *‘ümmetim, ümmetim’* diye endişeleneceğin demlerde, lütufkâr bakışlarını benden esirgeme. Senin nazarın hastalıklara şifâdır:

Dem-i "Vâ ümmetî" de mazhar-ı enzâr-ı lutf eyle

Nigâhın illet-i şifâdır yâ Resûlallâh(18/5)

Divândaki 9 adet şiir ‘yâ Resûlallâh’ redifli (14-22 arası) olup Hz. Peygamber için yazılmış olan tek müseddesin yinelenen mısralarında, O’nun yaratılmışların en şereflisi, Allah’ın habîbi ve cezâ gününün hükmü geçen yüce hükümdârı olduğu vurgulanmaktadır:

Sen eşref-i mahlûk Hudâvend-i alâsın

Mahbûb-ı Hudâ hükm-rev-i rûz-ı cezâsın(24/1)

Hz. Muhammet (s.a.s.)’in zât-i pâki, on sekiz bin âlemin süsüdür (9/3). Nice Yûsuf-likâlar O’nun hüsnüne hayran kalmıştır (9/6). Hâk-i kûyuna yüz niyâz ile yüz sürenlere, sürme-i âlem-behâ gerekmez (9/9). Bulunduğu yerin bir tek taşı, asfiyânın başındaki tâcdır; ayağının toprağı, dokuz göğün yüceliğinin süsüdür (13/3). Âsitânı, meleklerin baş koyup öptüğü yerdir; dergâhı, hûrîlerin saçlarının süpürge olduğu mekândır (13/4). Mukaddes beldesinin taşı, başlara tâcdır; dergâhının tozu gözlere sürmedir (14/1). Mübârek ayağının tozu hurşidin gözüne fer verir, eşiğinin tozu yücelik sürmesidir (17/4). O mübarek semtinin bir taşı, âlemin

en güzel gevherine eşdeğerdir (10/6). Mübârek bârgâhı, emniyet yurdudur; âsitânının tozu, göze ve câna sürmedir (11/1). Yüzü şems-i duhâdır, alnı nûr-ı çeşm-i asfiyâdır (18/1). Kapısı mücrimlere dâru'z-zaferdir (14/4). Onun arştaki şerefli bârigâhı, meleklerin ilticâ ettiği yerdir. Âsitânı, yedi semânın fevkinde bir mahaldedir:

Bârigâh-ı arş-ı ünvânın melâz-ı kudsiyân
Âsitânındır tefevvuk-kerde-i seb'-i semâ(9/4)

Naat türündeki şiirlerinde Şâdî yer yer Duhâ, Hûd, Kamer, Leyl, Necm, Enbiyâ, Sûreleri'nden iktibaslar yaparak ilgili âyet-i kerimeler ile Hz. Muhammet (s.a.s.) arasında alaka kurmuştur.[5] Aşağı dercettiğimiz beytinde, Necm Sûresi'nde[6] geçen ve 'vahyettiği şey' manâsına gelen "*mâ evhâ*" ibaresi, Kur'ân-ı Kerîm'de '*kâbe kavseyni ev ednâ*'nın zikredildiği âyet-i kerîmeden sonra geçer. 'Kâbe kavseyn' ibaresi ile Allah Teâlâ'ya iki yay arası kadar yaklaşan, hatta bundan daha da fazla yakınlığa erişmiş olan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, 'mâ evhâ' ile de bu yakınlığının perçinlendiği fikri beyitte çağrıştırılmak istenmiştir:

Sensin ancak Seyyid-i Sâdât-ı Fahr-ı Kâinat
Pâdişâh-ı taht-ı "mâ evhâ" hidivv-i enbiyâ(9/2)

Aşağıdaki beyitlerde de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in 'Ahmed-i Muhtâr', 'Mefhar-ı Âlem', 'Seyyîd' isimlerinin/sıfatlarının zikredildiğini görmekteyiz. Divân'da bunların zikrindeki maksadın, O'nun farklılığını, yaratılmışlar içindeki eşsizliğini ve diğer peygamberlere nazaran üstünlüğünü tedai ettirmek olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Zira 'Hz. Muhammed, nübüvvet sarayının süslü gevheri, nübüvvet gezegeninin ziyâ saçan ayıdır. Hak, O'nu nübüvvet divânının hükümdârı kılmıştır. O'nun zâtında, nübüvvetin şânı hatmolmuştur (24/3). Mevlâ'nın habîbi olan Muhammed (s.a.s.), aynı zamanda peygamberlerin de önderidir (10/1). Harem-i Hazret'e ondan ileri bir kimse yoktur. Hâşâ, Âdem O'na mümkün değil tekaddüm edemez (24/2).' diyen bir şairin, bu telakkileri de göz önünde bulundurulduğunda durum daha da netleşecektir:

Bulmak istersen dü âlemde necât-ı dâim
Şâdiyâ dâmân-ı şer'-i Ahmed-i Muhtârı tut (48/5)
Elim al düşmüşüm yâ Seyyidî yâ Mefhar-ı âlem
Meded âşüfte-dil bî-tâb-ı ferdir yâ Resûlallâh (14/6)

2.2. Âdem (a.s.)

Şâdî, Âdem Peygamber'i Divân'da 2 beyitte zikretmiştir. Bu beyitlerin birinde Allah'a, Hz. Muhammet (s.a.s.)'ten ileri bir kimsenin olmadığını, Âdem (a.s.)'in dahi Allah'a kurbiyet noktasında O'nun önüne geçemeyeceğini (24/2) ifade etmiş; Hz. Muhammet (s.a.s.)'i 'server-i evlâd-ı Âdem' diye tavsif ettiği ve bizim de aşağı aldığımız diğerinde ise Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sultân-ı azam olduğunu vurgulayarak Âdem (a.s.) neslinin serveri olduğunu belirtmiştir. Her iki beyitte de Âdem ismi, hem Âdem Peygamber'i hem de 'insanoğlu,

[5] İlgili âyet-i kerîmeler, ayrı başlıklar altında incelendiğinden burada yalnızca isimlerinin verilmesi ile iktifa edildi.

[6] "Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti." Necm 53/10.

âdemoğlu' kelimelerindeki gibi 'tüm insanlar, Âdem neslinden olan herkes' anlamını havi olduğundan, Âdem kelimesi tevriyeli kullanılmıştır:

Sen ol sultân-ı a'zam server-i evlâd-ı Âdem'sin
Huceste seng-i kûyun efser-i gevher-nişânımdır(11/2)

2.3. Hızır (a.s.)

Hızır (a.s.), Kur'ân-ı Kerîm'in Kehf Sûresi'nde Hz. Mûsâ (a.s.) ile beraber anılır ve onunla olan yolculuğunda ona rehberlik eder.[7] Edebî metinlerde İskender ile birlikte âb-ı hayât denilen ölümsüzlük suyunu araması ve diğerlerinin bulamayıp onun bu suya vâsıl olması ile işlenir. Divân'da Hızır (a.s.), naat türündeki bir şiirin aşağı aldığımız beytinde geçer. Hz. Muhammet (s.a.s.)'in visâl kadehinin tortusuyla şâd olanların çeşme-i hayvâna ihtiyaç duymayacağını ve bu cihetle de Hızır (a.s.)'a iltica etmeyeceğini ifade eden Şâdî, Hızır (a.s.)'ı, çeşme-i hayvân ve cür'a kelimeleriyle tenasüp teşkilinde ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tebcilinde kıyas unsuru olarak zikretmiştir:

Cür'a-i câm-ı visâlinle olanlar şâd-kâm
Çeşme-i hayvân için eyler mi Hızr'a ilticâ(9/7)

2.4. Îsâ (a.s.)

Divânda, lakabı olan 'Mesîh' ve Mesîhâ' şeklinde adı geçen Îsâ (a.s.), sevgilinin anıldığı beyitlerde teşbihin kendisine benzetilen unsuru olarak yer alır ve onun ölüleri diriltme mucizesine telmih yapılır. Sevgili, nefesi ile âşığın mürde dilini ihyâ etmede Îsâ (a.s.)'ya benzetilir:

Güftâre gelip eyle dil-i mürdemi zinde
Ey dilber-i enfâs-ı Mesîhâ ne bu tîbâ(35/2)

Aşağıdaki beyitte ise gönlün müşebbehünbihi olan Îsâ (a.s.), yine ölüleri diriltme mucizesi ile beyitteki yerini alır. İster gönül için ister sevgili için olsun, bu kullanımlarda benzetme yönü diriltmedir. O, bu diriltme hadisesini gerçek manâda tahakkuk ettirmiş; sevgili ya da gönül de mecâzî olarak yerine getirmektedir:

Şâdiyâ ol eyledi ihyâ nice dil-mürdeyi
Zindegî-bahş olmada gûyâ Mesîhâ'dır gönül(149/3)

2.5. Lokmân (a.s.)

Kur'ân-ı Kerîm'de adına bir sûre[8] bulunan Lokmân (a.s.), ulemâ tarafından peygamberliği tartışma konusu olmuş din büyüğüdür. Kur'ân-ı Kerîm'in Lokmân (a.s.) ile ilgili verdiği bilgiler, aynı ismi taşıyan sûrede adının iki defa zikredilmesi ve oğluna verdiği öğütlerin naklinden ibarettir.[9] Şâdî, muhtelif yerlerde zikrettiği Lokmân (a.s.)'ı dert, dermân, dil, em, tabîb kelimeleri ile münasebete getirmiş; dertlere devâ hastalıklara şifâ olan sevgili tavsifinde benzetme unsuru olarak işlemiştir:

Şeh-süvârım bak gelir bin nâz ile hançer be-dest

[7] Bkz. Kehf 18/60-82.

[8] Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, 31. Sûre.

[9] Bkz. Ömer Faruk Harman, "Lokman", DİA, İstanbul 2003, C. XXVII, s. 205.

Gûyiya derd-i dil-i bî-mâre bir Lokmân gelir(105/3)

2.6. Mûsâ (a.s.)

Şâdî, gönül redifli gazelinde Mûsâ (a.s.)'yı bir beytinde ismen zikreder. Tecellî kavramını ve Tûr dağını (158/1), (209/4) işlediği beyitlerinde ise telmihen anmış olur. Gönlü, feleklerin zirve noktasında nurlar saçan bir güneşe teşbih eden Şâdî, beytin ikinci mısraında ise Allah Teâlâ'nın nûrunun tecelli ettiği dağa benzetir. Benzetme, yere göğe sığmayan Hak nûrunun gönle sığması inancına müteallliktir:

Gönüldür nûr-pâş-ı evc-i eflâk

Gönüldür der-tecelli Tûr-ı Mûsâ(36/2)

'*Len terânî*' *(Beni asla göremezsin!)*sözünün yüce ve ince manâsını anlayanların, Hakk'ın tecelli ettiği Tûr Dağı'nın nûrunda kendilerini mahv edip nefislerini aradan çıkararak birliğin Hakk'ın birliği olduğu inancını taşıdıklarının söz edildiği tasavvufî mâhiyeti haiz aşağıdaki beyitte, Mûsâ (a.s.) ve Allah Teâlâ arasında cereyan eden konuşmaya göndermede bulunulmuş ve bu suretle Mûsâ Peygamber ismen olmasa da manen anılmıştır. Âyet-i kerîmede, Mûsâ Peygamber (a.s.)'in Allah Teâlâ'yı görmek istemesi ve Allah (c.c.)'ın da ona kendisini asla göremeyeceğini belirtmesi anlatılır. Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.)'ya dağa bakmasını, şayet dağ yerinde durabilirse kendisini görebileceğini bildirmiş ve dağa tecellî etmesiyle birlikte dağ paramparça olarak yerinde duramamış; buna şahit olan Mûsâ Peygamber (a.s.) de baygın düşmüştür.[10] Bundan hareketle tasavvufta, tecelliye mazhar olunabilmesi, varlık dağının eritilmesine bağlanmıştır:

Eyledi Tûr-ı tecellâ-yı Hudâ'de mahv-ı zât

Fehm edenler "Len terânî" nükte-i ulyâsını(209/4)

2.7. Yûsuf (a.s.)

Divânda muhtelif yerlerde adı geçen Yûsuf (a.s.), ekseriyetle sevgili için müşebbehünbih konumundadır. Gönlün tavsifinin yapıldığı aşağıdaki beyitte ise gönül, güzellik ülkesinin Yûsuf'u olmuştur:

Gönüldür Yûsuf-ı mısr-ı melâhat

Gönüldür mübtelâ-yı çâh-ı belvâ(36/7)

Bazı beyitlerde Ken'ân ile anılmış olan Yûsuf (a.s.), babası Yakûb Peygamber ile de zikredilmiş ve bu ikili kullanımlarda umumiyetle birbirlerinden ayrı düşmeleri hasidesi çağrıştırılmıştır. Aynı zamanda aşağıda da görüleceği üzere gönül Yakûb (a.s.)'a, sevgili de Yûsûf'a teşbih edilmiştir:

Sanma cevr-i devrdendir âh-ı dil-sûzum benim

Şâdi Ya'kûb-ı dili mahbûb-ı Ken'ân ağladır(95/5)

2.8. Yakûb (a.s.)

Divân'da Yûsuf (a.s.) kadar zikredilmemiş olan Yakûb Peygamber, anıldığı yerlerde de muhakkak oğlu ile beraber çeşitli alegorilere konu edilmiştir. Şairin aşağı dercettiğimiz beytinde Yakûb (a.s.), gönle teşbih edilmiş ve oğlundan ayrı düştüğü demlerde gözyaşlarını

[10] Bkz. A'râf 7/143.

kalbine akıtarak acısını dindirmeye çalıştığı 'hüzünler evi'nde onun zâr u mahzûn kalışına telmihte bulunulmuştur:

Ârzû-yı hüsn-i Yûsuf'la bu dem Ya'kûb-ı dil
Kaldı ol beytü'l-hazanda zâr u mahzûn ey dirîğ (134/3)

2.9. Süleymân (a.s.)

Süleymân (a.s.), Divân'da Hz. Muhammet (s.a.s.)'den sonra en fazla sözü edilen peygamberdir. Beyitlerde ekseriyetle karınca ile arasında geçen kıssaya telmihte bulunulur ve kıssada sözü edilen karınca âşık, Süleymân Peygamber de maşûk için benzetilen olur. Âşığın karıncaya benzetilmesinde benzetme yönü âcizliği, çaresizliği, zayıflığı ve nahifliğidir. Maşûğun Süleymân (a.s.)'a teşbihinde benzetme yönü gücü, kudreti, kuvveti ve hükümranlığıdır. Aşağıdaki beyitlerinde Şâdî, görünüşte karınca lakin hakikatte aşk tahtında Süleymân (a.s.) olduğunu ifade eder:

Hakîkatde serîr-i aşkda Şâdi Süleymân'ım
Nehâfetde eğerçi zâhirâ bir mûrdur gönlüm (157/5)
Eğerçi Şâdiyâ zâhirde mûrum çeşm-i âlemde
Serîr-i aşkda ma'nen Süleymân olduğum besdir(90/5)

"Süleymân dergânında karınca olduğumda, kendimi sultânların aşk tahtında buluverdim (83/5). Aşk serîrinde Süleymân olalı, dergâh-ı yârda karınca dedikleri biziz (112/5). Sevgili, güzellik tahtında Süleymân oladursun, Şâdî gibi bir karıncayı görünce de rahmetini esirgemesin (194/7). Aşk tahtında Süleymân olan âşık, cihân mülkünü yele verir (182/3)."

Usûl-ı aşkı Şâdi sûfî-i nâ-sâfe gel sorma
Çün hâl-i mantıku't-tayrı Süleymân olmayan bilmez (114/5)

Layık olmayan kimselerin, hakikat sırlarına vâkıf ve manâ hazinelerine mâlik olmasına mani olabilme adına erbâbınca sembol, remiz ve şifrelerle konuşulmasından kinaye, tasavvufa kuş dili denilmiştir. Yukarıya aldığımız beyitte Süleymân Peygamber'in kuş dilini bilmesine atıfta bulunan Şâdî, 'mantıku't-tayr'ı Süleymân (a.s.) olmayanların bilemeyeceğini yani tasavvufa bîgâne olanların Allah aşkını elde etme yolunda aşılan merhaleleri idrâk edemeyeceğini ifade etmiştir.

3. Dört Halife

Divân'da Dört Halife içerisinde en fazla adından söz edilen Hz. Ali (k.v.) olmuştur. Lakin bir şiirini (26. şiir) Dört Halife'ye teksif etmiş bulunan Şâdî, bu şiirinde her birinin şeriat gülzârında sultân-ı gül ve Allah'ın rızâsını kazanmada bülbül olduklarını (26/5) belirterek kanaatimizce hepsine ehl-i sünnet kaidelerince eşit mesafede bulunduğunu ifade etmiştir. Diğer telakkileri şu şekildedir: "Hazret-i Ebûbekir, Hudâ'nın habîbinin mağara arkadaşı, O'nun sâdık bir dostudur (26/1). Hazret-i Ömer, Hak ile bâtılı birbirinden ayıran fâruktur (26/2). Hazret-i Osmân, iki nûr sahibi (zi'n-nûreyn) ve hayâ menbaıdır. Gökteki güneş, nûrunu onun hilminden almaktadır (26/3). Hazret-i Ali, şânına 'Ali'den başka yiğit, zülfikardan başka kılıç yoktur.' denilmiş bir serverdir (26/4)."

Şâdî, her şair gibi şiiriyet kudretinin üstünlüğünü iddia edip diğer şairleri tahfif ettiği bir beytinde aşk meydânının Düldül'e binmiş Haydar'ı olduğunu dile getirmektedir. Beyitte Ali (k.v.), şairin müşebbehün bihi konumundadır:

Hayder-i meydân-ı aşk oldum olup Düldül-süvâr

Şimdi ey Şâdi benimle kim sürer meydâne at(45/5)

Hz. Ali (k.v.) ile ilgili diğer telakkiler şöyledir: "Tîğ-ı âhım, sîne kılıfında zülfikâr-ı Hayder-i Kerrâr şeklini gösterir (74/5). Hayder-i meydân-ı aşk olmak dilersen, yârin aşkının kılıcını sine kılıfında tut (48/4). Ceyş-i mâsiva'llâhı dağıtmayı dilersen, aşk Düldül'üne binip Haydar tabiatlı ol (122/2)."

Sultân Abdülhamid Hân methiyesinin aşağı aldığımız beytinde Şâdî, padişahı tebcil ederken onun her bir hasletini bir halifeye teşbih ederek her bir halife için sevgi, saygı ve bağlılılığı bildirmiş olur:

Der-teka Sıddîk hem Fârûk ender-ma'delet

Zât-ı Zi'n-nûreyn-hasletdir kerem Hayder besân(27/11)

4. Âyet-i Kerîmeler ve Hadis Rivayetleri

Divânda Kur'ân-ı Kerîm'den iktibas edilen âyet-i kerîmeler, umumiyetle Hz. Muhammet (s.a.s.)'in methedildiği beyitlerde tekâsüf etmiştir. Alıntılanan hadis rivâyetleri de şairin tasavvufî meseleleri izah ederken sıkça başvurduğu kaynaklar olmuştur.

4.1. Âyet-i Kerîmeler

Divânda A'râf, Hûd, Enbiyâ, Şuarâ, Necm, Kamer, Leyl, Duhâ Sûreleri'nden lafzen iktibas yapılmış; bunlardan A'râf ve Şuarâ Sûreleri dışındaki sûrelerde ilgili âyet-i kerimeler ile Hz. Muhammet (s.a.s.) arasında doğrudan alaka kurulmuştur.

4.1.1. Len Terânî

A'râf Sûresi'nden[11] muktebes olan '*len terânî*' ibaresiyle, Allah Teâlâ ile Mûsâ (a.s.) arasındaki konuşmaya göndermede bulunulmuştur:[12]

Eyledi Tûr-ı tecellâ-yı Hudâ'de mahv-ı zât

Fehm edenler "Len terânî" nükte-i ulyâsını (209/4)

4.1.2. Kâlû Belâ

Kâlû belâ ibaresi, A'râf Sûresi'nde[13] geçmektedir. Allah (c.c.) ile kullar arasında bir muahede yapılmış ve böylece kullar, Rabbü'l-Âlemin'e söz vermişlerdir. Buna, ezeldeki

[11] "Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca «Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!» dedi. (Rabbi): «Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!» buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim." A'râf 7/143.

[12] Açıklama için bkz. Mûsâ (a.s.)

[13] "Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler." A'râf 7/172.

meclis manâsına bezm-i elest denilmiştir.[14] Ezel bezminde sunulan vahdet kadehi tortusunu içtiği için kesretten beri olduğunu ve bu suretle de Kaf Dağı'nın zirvesinde yaşayan efsanevî Ankâ kuşu gibi uzleti ihtiyar ettiğini belirten şair, tasavvufî kavramlardan vahdet/kesret tezadı ve tasavvufî mecâzlardan cür'â/Ankâ/Kaf Dağı tenasübü ile alakalı '*belâ*' şeklinde kısmen iktibas ettiği "*kâlû belâ*" ibaresini izah yoluna gider:

Ez-ezel bezm-i "Belâ" da cür'a-i nûş-ı vahdetim

Dest-şûy-ı kesretim ankâ-yı kaf-ı uzletim (163/1)

Âşıklar, 'belâ bezmi'nde vahdet kadehinin tortusunu içtikleri için hevânın kirli suyundan etekleri arınmış hâldedir. Onlar, ilâhî hitaba 'evet' cevabını vererek nefs ve hevâlarının şerrinden sâlimlerdir:

Dâmenin uşşâk çirk-âb-ı hevâdan çekdiler

Tâ ki vahdet cür'asın bezm-i belâdan çekdiler (106/1)

Ezeldeki hitaba müsbet cevap verenlerin, sivâ sofrasının nimetlerine asla el uzatmayacağının belirtildiği aşağıdaki beyitte, elest bezmine göndermede bulunulmuş ve manevî iktibas ciheti ile *'kâlû belâ'* sözü tedai ettirilmiştir:

Hergiz el uzatmaz ni'am-ı hân-ı sivâye

Pür-behre olan hân-ı hitâb-ı ezelîden(171/4)

4.1.3. Festakim

"*Dosdoğru ol!*" manâsındaki bu ibare, naat türündeki manzumenin aşağı dercettiğimiz beytinde Hûd Sûresi'nden[15] kısmî iktibas cihetiyle muktebestir. Şâdî, Hazret-i Resûl (s.a.s.)'ü methederken O'nu 'festakim bağının servisi'ne teşbih etmiş; 'festakim' ibaresini kullanarak Hz. Muhammet (s.a.s.)'in 'dosdoğru bir kimse' vasfını haiz oluşunu tedai ettirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in servi ağacına teşbihi, servinin eğri büğrü olmayışı cihetiyle olsa gerektir. Nitekim O, emrolunduğu gibi dosdoğrudur:

Merhabâ ey serv-i servistân-ı bâğ-ı "Festakim"

Merhabâ bedrü'l-büdûr-ı evc-i ma'nâ merhabâ(12/2)

4.1.4. Rahmeten lil Âlemîn

'*(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.*'[16] meâlindeki âyet-i kerîmeden kısmen iktibas edilmiş olan 'rahmeten lil âlemin' ibaresi, Divân'da sadece aşağı dercettiğimiz beyitte Duhâ Sûresi'nin ilk âyet-i kerîmesi ile birlikte anılmıştır. Ayın ve güneşin, ışığını O'nun nûrundan aldığı fikrini serd eden Şâdî, ay ve güneşin kâinâttaki vazifesi ve ehemmiyeti ile Hz. Muhammet (s.a.s.) arasında münasebet kurup bu âyeti iktibas ederek O'nun kâinât için vazgeçilmezliğinin altını çizmek istemiştir:

Tal'atından iktibâs-ı nûr idi ây u güneş

---

[14] Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yay., 2. bs., İstanbul 2005, s. 206. Ayrıca bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İnkılâp Yay., İstanbul 2015, s. 17-174; Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Otto Yay., 6. bs., Ankara 2014, s. 267.

[15] "O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir." Hûd 11/112.

[16] Bkz. Enbiyâ 21/107.

Ey cemâl-i "Ve'd-duhâ" yâ "Rahmeten lil-âlemîn"(10/2)

4.1.5. Yevme Lâ Yenfeu

Şuarâ Sûresi'nden kısmen iktibas edilmiş olan ve *"O gün fayda vermez."* anlamına gelen bu ibarenin ilgili âyet-i kerîmedeki şekli '*O gün, ne mal fayda verir ne de evlât.*'[17] hâlindedir. Divân'ın aşağı dercettiğimiz beytinde, her dem yeni bir şekle girerek gaflette olanları acımasızca helâk eden dünyânın hilesine aldanmama salık verilir. Bu beytin devamındaki beyitte, dünya ve mal kaygısına düşmeme telkin edilirken bu âyet-i kerîme kısmen iktibas edilir:

Cihânın âline aldanma dil çün tıfl-ı nev-sâle
Müşküldür girer her demde gûn-â-gûn eşkâle(181/1)

Hikmetinden sual sorulamayan Hudâ, '*O gün fayda vermez!*'buyurmuştur. Anlayışlı kimse, bu ihtar karşısında mal mülk kaydına düşmez. O gün, kişinin sahip olduğu mallar ve evlatlar kendisine fayda sağlamaz. Ancak Allah'a temiz bir kalp ile gelenler, o günde fayda bulurlar:[18]

Hudâ-yı zât-ı bî-çûn "Yevme lâ yenfâ" buyurmuşdur
Eğer derrâk isen derk eyle düşme kayd-ı emvâle(181/2)

4.1.6. Mâ Evhâ

Necm Sûresi'nde[19] geçen ve '*vahyettiği şey*' manâsına gelen bu ibarenin Divân'da kullanımı Hz. Muhammet (s.a.s.) ile birlikte olmuş ve 'mâ evhâ' ibaresinin geçtiği yerlerde O, 'şeh-i iklîm-i mâ evhâ (10/1), hükm-rân-ı mülk-i evhâ (12/1), mazhar-ı evhâ (24/1), hidivv-i taht-ı evhâ (25/1) bedrü'l-büdûr-ı evc-i evhâ (18/2)' şeklinde nitelendirilmiştir. O, enbiyânın önderi, mâ evhâ tahtının pâdişâhıdır (9/2). O, evhâ zirvesidir; O'nun nûrundan bütün âfâk ve enfüs rûşendir (18/2). Günahkârların şefaatçisi, peygamberlerin rehberi, Allah'ın habîbi olan Hz. Muhammet (s.a.s.), mâ evhâ ikliminin şâhıdır:

Ey Habîb-i Hazret-i Mevlâ Hidivv-i mürselîn
V'ey Şeh-i iklîm-i "Mâ Evhâ" şefî'u'l-müznibîn(10/1)

4.1.7. Ve'n Şakka'l-Kamer

Şâdî'nin naat türündeki manzumelerinin birinde doğrudan, diğerinde manen zikredilen bu ibare, Kamer Sûresi'nin ilk âyeti olup "*Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı."*[20] manâsına gelir. Aşağı aldığımız beytinde Şâdî, Hz. Muhammet (s.a.s.)'in parmağı ile ayı ikiye bölmesi mucizesine telmih yapmış ve bu hadiseye Kamer sûresi'nin ilk âyet-i kerîmesinin delil olduğunu ifade etmiştir:

Mübârek barmağınla şakk-ı mâh etdin bilâ-şübhe
Ana bürhân "Ve'n-şakka'l-kamer" dir yâ Resûlallâh(14/3)

---

[17] Bkz. Şuarâ 26/88.

[18] Bkz. Şuarâ 26/89.

[19] "Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti." Necm 53/10.

[20] Bkz. Kamer 54/1.

Aşağıdaki beytinde ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i Allah Teâlâ'nın habîbi olarak niteleyerek manevî iktibas cihetiyle, O'nun işaret parmağını kaldırıp ayı ikiye bölmesi mucizesine temas etmektedir:

Sen ol mahbûb-ı Mevlâ zât-ı a'lâsın ki ol mâhı
Dü-nîm etdi be-engüşt-i işâret yâ Resûlallâh(17/2)

4.1.8. Ve'l-leyli İzâ Yağşâ

"Bürüyüp örttüğü zaman geceye and olsun!"[21] manâsındaki bu âyet-i kerîme, Leyl Sûresi'nin ilk âyeti olup Divân'da tek beyitte anılmıştır. Divân şiirinin mecâzlar dünyasında saç siyahtır, karanlıktır, gaybdır. Hakkında bilgi sahibi olunamaz, fikir yürütülemez. Bu hususiyetler, saça siyah rengin yakıştırılmasında müessirdir. Sevgilinin parlayan cemâli duhâ güneşi için ışık kaynağı olurken siyah saçları da âşıklara *'Kapladığı zaman geceye and olsun!'* âyetini hatırlatmaktadır:

Fer verir bedrâya hem şems-i duhâya tal'atin
Andırır uşşâka "Ve'l-leyli izâ yağşa"-yı zülf (136/5)

4.1.9. Ve'd-duhâ

"*Kuşluk vaktine and olsun!*"[22] manâsına gelen bu ibare, Duhâ Sûresi'nin ilk âyetidir. Doğrudan iktibas edilmiş olan bu âyete Divân'da iki beyitte yer verilmiş ve her ikisinde de 'cemâl-i ve'd-duhâ' şeklinde zikredilmiştir. Kuşluk vaktinde parıldayan güneş ile cemâl münasebetinin kurulması, Hz. Muhammet (s.a.s.)'in mübarek cemâlinin Hudâ'nın nûrunun melcei olması ve âlemlerin de bu nûrun perteviyle aydınlık kılınmasına mebnidir:

Ey cemâl-i "Ve'd-duhâ" ya tal'at-ı nûru'l-hüdâ
Âfitâb-ı tal'atın kevneyn kıldı rûşenâ (9/1)

4.1.10. Feterdâ

Duhâ Sûresi'nden[23] kısmen iktibas edilen ve "*..Ve sen razı olacaksın*" manâsına gelen 'feterdâ', Şâdî'nin naat türündeki manzumesinin aşağı dercettiğimiz beytinde *'mâ evhâ'* âyeti kerîmesi ile birlikte 'sultân-ı evreng-i feterdâ' terkibiyle anılmaktadır. Şâdî'nin, Hz. Peygamber (s.a.s.) için yaptığı 'feterdâ tahtının sultânı' nitelemesi, Allah Teâlâ'nın 'râzı olmayı' taahhüt ettiği peygamber tasvirine ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tebciline matuftur. Bu âyet ile Allâhu Teâlâ, habîbine ileride lütuf, ihsân ve ikrâmlarda bulunacağını vadetmiş, bunlar neticesinde de O'nun hoşnut ve râzı olacağını belirtmiştir:

Merhabâ ey hükm-rân-ı mülk-i "Evhâ" merhabâ
Merhabâ sultân-ı evreng-i "Feterdâ" merhabâ(12/1)

4.2. Hadis Rivayetleri

4.2.1. El-Fakru Fahrî

[21] Bkz. Leyl 92/1.

[22] Bkz. Duhâ 93/1.

[23] "Pek yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın." Duhâ 93/5.

'Fakîrlik övüncümdür.' manâsındaki bu hadîs-i şerîf,[24] Divân'da bir tek beyitte fakr kavramı ile münasebettar olarak zikredilmiştir. Beyitte 'el-fakru fahrî' sırrına eren kimsenin, İran'da hüküm sürmüş Keyâniyân sülalesinin onuncu ve son padişahı olan ve Divân şiirinde büyüklük, yiğitlik, ihtişam simgesi kabul edilen Dârâ'nın saltanat, zenginlik ve ihtişamına tenezzül etmeyeceği belirtilmiştir:

Mazhar oldusa eğer "El-fakru fahrî" sırrına
Devlet-i fakrı gözet ol devlet-i Dârâ nedir (86/4)

4.2.2. Levlâke

Bu hadis rivayeti '*Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk'* şeklinde olup Divân'da yalnız 'levlâk' kelimesi ile zikredilmiştir. Şâdî'nin naat türündeki şiirlerinde iktibas ettiği *"Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.'* manâsındaki bu hadîs rivâyeti,[25] Divân'da, 'hıtta-i levlâk, hâce-i levlâk, kişver-i levlâk' şeklindeki terkiplerle zikredilmiş olup bu kullanımlarında kâinâtın Hz. Peygamber (s.a.s.) için yaratılması anlayışına işaret edilmiştir. Levlâk ülkesinin sahibi Hz. Muhammet (s.a.s.)'tir (10/3). O, kişver-i levlâk'te sultân-ı muazzamdır (24/2). O'nun kutsal zâtı, kevneynin yaratılmasına sebeptir. O olmasa idi, göğün dokuz kat kubbesi yaratılmazdı:

Oldu zât-ı akdesin îcâd-ı kevneyne sebeb
Olmasan olmaz idi nüh tâk-ı a'lâ merhabâ (12/4)

Yukarıdaki beyitte bu hadîs-i kudsî manen iktibas edilmiştir. Münâcât türündeki şiirden aldığımız aşağıdaki beyitte ise şair, kendisini Hz. Muhammet (s.a.s.) için bağışlamasını Allah'tan niyâz ederken peygamberi 'hâce-i levlâk' diye tavsif etmiş ve hadîsin 'levlâk' kelimesi ile kısmî iktibas yapmıştır:

Bağışla beni hâce-i "Levlâk"e İlâhî
Şermende-i divân-ı alâ eyleme yâ Rab(5/6)

4.2.3. Mûtû Kable En Temûtû

'*Ölmeden önce ölünüz.*' manâsına gelen bu hadîs rivâyeti,[26] nefs ve şehvetin esiri olmaktan kişiyi kurtarmaya atıfta bulunur. Ölmeden evvel ölme, nefsin hevâsını yenmek ve ondan kurtulmaktır. İrâdî mevt ile ölen kimse, nefsin hidâyete ermesi ile tekrar dirilir.[27] Aşağı dercettiğimiz beytinde Şâdî, bu hadîs-i şerîfin sırrına dünyada erip aşk arsasında haşrolduğunu ifade ederken nefsinin bağlarından kurtulup aşk ile tekrar dirildiğini belirtmektedir:

---

[24] "Fakîrlik övüncümdür, ben onunla iftihar ederim." anlamındaki sözden muktebes bu hadîs rivâyeti hakkında değerlendirmeler için bkz. İsmail bin Muhammed el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs, (Thk. Ahmed el-Kalâşî), Müessesetü'r-Risâle, 4. bs., Beyrut 1405/1985, C. II, s. 113. Hadîs No: 1835; Ahmet Serdaroğlu, Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1966, s. 85-86; Ahmet Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, TDV Yay., 3. bs., Ankara 2013, s. 417-418.

[25] Bu hadîs-i kutsî rivâyeti için bkz. Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. II, s. 214. Hadîs No: 2123. Hadîs tekniği açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak bkz. Serdaroğlu, Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi, s. 99; Yıldırım, Tasavvufun Hadislerdeki Dayanakları, s. 132-134.

[26] Bu hadîs rivâyetinin tahkiki için bkz. Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. II, s. 384. Hadîs No: 2669. Hadîs tekniği açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak bkz. Serdaroğlu, Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi, s. 122; Yıldırım, Tasavvufun Hadislerdeki Dayanakları, s. 275-276.

[27] Seyyid Şerîf Cürcânî, Ta'rîfât - Tasavvuf Istılahları, (Çev. Abdurrahman Acer), Litera Yay., İstanbul 2014, s. 86.

Arsa-i aşk içre gel haşrolduğum seyreyle gör
Ben gibi âlemde "Mûtû" sırrına mazhar mı var(97/2)

5. Ahlâkî Kavramlar

Şâdî ahlâk-ı hamîdeye dair kanaat, rızâ, şükür, tevekkül, vefâ; ahlâk-ı zemîmeye dair cürm, isyân, gaflet, dalâlet, günah, riyâ, şöhret, şek, zan gibi mefhumları Divân'ında işlemiştir. Divân'da en çok bahis mevzuu edilmiş olan ahlâk terimi rızâdır. Rızâ, hoşnut ve memnun olma hâli; eldeki ile yetinme, olmayan şeye üzülmeme durumudur. Şâdî, rızâ kavramını işlediği beyitlerde rızâ/abâ tenasübü yapmış; rızâ ile atlas, dibâ, tâc, kabâ gibi kıyafetleri tezat teşkil edecek şekilde beyitlerinde işlemiştir. Abâ, umûmiyetle yoksul dervişlerce giyildiği ve fakr alâmeti, zühd nişânesi addedildiğinden atlas, dibâ ve kabâya tercih edilmiştir. Nitekim bunlar pahalı kumaşlar olup zenginlerin kullandığı ve saygı, itibar, şöhret hissini muhtevi kıyafetlerdir. Divân'da abânın rızâ ile anılması ve atlas, dibâ, tâc ve kabânın tahkir edilmesi, bu sebeptendir.

"Cân bülbülünü vâsıl-ı gülzâr-ı rızâ kıl (5/4). Bu kemîne Şâdi'yi rızâ abasını giyenlerden eyle (6/5). Rızâ abâsını giyenler, arzu ellerini tâc ve kabâdan çekmişlerdir (106/5). Atlas ve dibânın ne olduğunu bilmem; ben rızâ abâsını giymiş kimseyim (86/3)." Beni, rızâ gül bahçesinin arayıcısı yap; Firdevs cennetinin isteklisi eyleme:

Ben bendeyi cûyende-i gülzâr-ı rızâ kıl
Hâhiş-ger-i Firdevs-i berîn eyleme yâ Rab(7/3)

Kanaat, rızâ ile bağlantılı bir kavram olarak beyitlerde ele alınan bir diğer ahlâk terimidir. Kanaat redifli bir de şiiri bulunan (47. şiir) Şâdî, Divân'da hâline râzı ve kısmetine kânî bir kimse olarak karşımıza çıkar: "Kanaatin süslü güzeli yüz gösterdiğinden beri, gönülde kanaatin neyi daima çalınmaktadır (47/1). Kanaatin erişilmez hazinesine kavuşanlar, Dârâ'nın saltanatını temenni etmez (47/2). Her kime kanaatin üstün vasıfları keşfolsa, o kimse kuru ekmekle iktifa eder (47/4)." Aşağıdaki beytinde dünya nimetlerinin artıp çoğalmasına meyl etmediğini vurgulayan Şâdî, kendisini tevekkül Kâf'ındaki kanaat Ankâ'sına teşbih eder. Ankâ, Kaf Dağı'nda yaşayan ve sadece kemikle iktifa ederek ömür süren efsanevî bir kuş olması yönüyle kanaat timsali addedilmiştir. Şair de kendisini Ankâ'ya teşbih ederken onunla ilgili bu halk inanışına işaret etmiştir:

Efzâyiş-i dünyâya nice meyl ede Şâdî
Ol kaf-ı tevekküldeki ankâ-yı kanâat(47/5)

Tevekkül, her türlü tedbire başvurduktan sonra kadere râzı olup sonucu Allah'tan beklemektir. Kanaat ve rızâ ile bağlantılı bir haslettir. Divân'da tevekkülden vazgeçilmemesi salık verilmiş ve tevekkülün, ucu sivri ve keskin olan takdîr mızrağına karşı çok sağlam bir kalkan olduğu belirtilmiştir:

Kılma zinhâr ey gönül kûy-ı tevekkülden güzer
Nîze-i ser-tîz-i takdîre hemîşe sîneger(79/1)

Allah Teâlâ dışında olan herşeyden soyutlanıp Allah'a tevekkül edelim. Tevekkül ederken hayırlı olanı isteyelim, hayra tevessül edelim ve işin sonucunu da gönül rızâsı ile karşılayalım:

Mâsivâdan geçip Allâh'a tevekkül edelim

Celb-i hayr eyleyelim hayre tevessül edelim(155/1)

Divân'da bir şiir, 'sözde durma, ahdi gütme, verilen sözü yerine getirme' manâsındaki vefâya teksif edilmiştir. Bu şiirdeki beyitlerde ve vefânın söz edildiği başka beyitlerde vefânın güzel bir haslet olduğu lakin âlemde vefâ kalmadığı, kimseden vefâ ummamak gerektiği belirtilir: "Ey hâtır bülbülü, gülistân-ı serâda hiç bûy-ı vefâ yoktur, boşuna arama (182/2). Ey dil, bî-vefâ dosttan vefâ umma (30/1). Vefâ ümîdini kılma, âlemden vefâ gelmez (110/5)." Kimseden vefâ beklenmemelidir. Çünkü vefâ, (artık) âlemde ismi var cismi yok efsanevî kuş Ankâ gibi gâiptir:

Kılma ümmîd-i vefâ zinhâr Şâdî kimseden

Bir adîmü'z-zâtdır âlemde çün ankâ vefâ(30/5)

Divân'da yukarıda bahis mevzuu edilen ahlâk-ı hamîdeye müteallik kavramları barındıran beyitlerle beraber, ahlâk-ı zemîmeyi muhtevî beyitler de oldukça fazladır. Bunlardan en fazla ele alınanı şöhrettir ve şöhret 'nâm, şân, nişân, neng, âr, nâmûs' gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Şöhret, ehemmiyet verilmeyip aldanılmaması, peşinden koşulmaması ve terk edilmesi gerektiği gibi hususiyetlerle beyitlerde yer almıştır. Aşk yolunda nâm ve şân terk edilidğinde, bu durum ayıplanmamalıdır. Nitekim ezelde Allah'ın aşkıyla şöhret bulanlar, bu dünyâda elde edilebilecek olan şân ve şöhreti önemsemezler:

Bu yolda terk-i nâm u şân kılsam sûfî ta'n etme

Ezel rüsvâ-yı aşk-ı yâr olanlar şânı neylerler(82/3)

Devlet-i dîdâr bulanlar câh-ı Dârâ'ya bakmazlar. Yârin kapısında kul olanlar pâye ve ünvânı neylerler (82/4). Ben ezelden şîşe-i ârı taşa çaldım; rüsvâ-yı aşka âr gerekmez (217/5). Aşk tuzağına yakalandığımdan beri aşk kadehiyle körkütük sarhoşum. Aşkın nâm ve şöhretsizliğine düçar olmuşum; bu yüzden insanların itibar ettiği nâm ve şân bana gerekmez:

Dûçâr-ı dâm-ı aşkım ser-mest-i câm-ı aşkım

Bî-neng ü nâm-ı aşkım bakmam o nâm u şâne(199/3)

Şöhret haricinde terk edilmesi salık verilen kötü huylardan biri riyâdır. Riyâ, kulun Allah (c.c.)'a itâat ederken kullara yaranmak istemesi, Allah (c.c.)'tan başkasına gönül vererek yaratılmışları irâde etmesidir. İki beyitte zikredilen riyâ amel ve ecirleri, kalp ve dimağı öldürücü bir zehir olarak telakki edilmiştir. Beyitlerin birinde dil mir'âtini riyâ tozlarından temizleme, hatta kalbe riyâ çirkini hiç bulaştırmama tembihlenir. Nitekim kalp, Allah Teâlâ'nın nazar ettiği mahaldir:

İnsâf ede gör ol ki nazar-gâh-ı Hudâ'dır

Sûfî koma mir'ât-ı dili gird-i riyâda(182/4)

Münâcât türündeki şiirinin aşağı dercettiğimiz beytinde Şâdî, amellerini riyâdan masun kılmasını Allah'tan niyâz eder. Aksi takdirde riyâ sebebiyle bütün fiil ve amelleri hüsrân ve hebâ olacaktır.

A'mâlimi âlûde-riyâ eyleme yâ Rab

Ef'âlimi hüsrân ü hebâ eyleme yâ Rab(5/1)

Cürm, hatâ, tuğyân, masiyet olarak da yer verdiği günah mefhumu, Şâdî'de en fazla yer tutan ahlâk terimlerindendir. Umumiyetle münâcât türündeki şiirlerinde yer verdiği günah, Şâdî'nin Allah'a sığınma sebeplerinden biridir: "Günâh denizinin dibine kadar batmışım (16/2). Baştan ayağa İsyan ateşinde yanmaktayım, günah denizinin derinliklerinde boğulmuşum; yâ Rabbi, bana bir çıkış yolu göster (6/1). Ettiğim cürm ve hatâyı sayacak olursam, feryat figânım eflâki tutar (3/1). Eteğimi masiyet kirine bulaştırmışım, yâ Rabbi bana yardım et (8/1). Müstağrak-ı emvâc-ı yem-i cürm ü hatâyım (24/5)." Bilip ve bilmeyip işlediğim günahlardan çok pişmanım; bunlardan utanç duymaktayım:

Bilip etdiklerimden bilmeyip etdiklerimden

Besâ şerm ü hacâletle peşîmânım meded yâ Rab (8/2)

6. Dinî Kişilikler

Divân'da dinî kişiliklerden ârif, hâce, zâhid, sûfî gibi tiplere sıkça yer verilmiş; bunlardan en fazla bahis mevzuu edileni sûfî olmuştur. Sûf ve abâ giyen, mâlik ve memlûk olmayan, nefsinden fânî ve Hak ile bâkî, vusûl sahibi, vaktin çocuğu gibi muhtelif manâları taşıyan sûfî için birçok tanım yapılmıştır.[28] Zaman içerisinde sûfî kelimesi, aşağılayıcı bir anlama gelmeye başlamış[29] ve zühdü sırf dünyâ için olan ve taassup sahibi kimseler için 'kaba sofu' tabiri kullanılmıştır.[30] Divân'da sûfî tipinin anılması, zühdünü dünyayı elde etmek için pazarlayan dindar kimseleri çeşitli sebeplerle tenkit dolayısıyla olmuştur. Kendisi de aynı zamanda Nakşîbendî tarikatı halifesi olan Şâdî'nin sûfî ile kastettiği, dini şekilden ibaret gören riyâkar kimselerdir ve eleştiri oklarının hedefine yerleştirdiği de mürai karakterli bu insanlardır. Aşağıdaki beytinde, kıbleye yönelmiş vaziyette namaz kılmakta olan fakat namaz esnasında aklından türlü düşünce ve hayâller geçiren gâfil kimse, sûfî şahsında tenkit edilmektedir:

Sûfî mihrâbe yönelmiş ne temennâ eyler

Secde-i kûşe-i ebrû-yı temennâde midir(87/6)

Diğer telakkiler ise şu şekildedir: "Ey sûfî, sana da kanaatin üstün vasıfları keşfolsaydı, sen de kuru ekmekle iktifa ederdin (47/4). Aşk usûlü sûfîye sorulmaz; çünkü kuş dilini, Süleymân (a.s.) olmayan bilmez (114/5). Ey sûfî, beni ayıplama! Ezelde Allah'ın aşkıyla şöhret bulanlar, bu dünyâda elde edilebilecek olan şân ve şöhreti önemsemezler (82/3). Ey sûfî, kesrette kaldığımı zannedip bena tan etme. Benim gönlüm, viranede gizlenmiş hazinededir; ben kesrette vahdeti temâşâ etmekteyim (150/4). Sûfî benim hâlimi hatırımı sormasın. Ben

[28] Uludağ, Tasavvuf Terimleri, s. 322-323.

[29] Annemarie Schimmel, İslamın Mistik Boyutları, (Çev. Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yay., 3. bs., İstanbul 2012, s. 40.

[30] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri, s. 257. Sûfînin menfi kullanımı için bkz. Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri, s. 441.

hayret kadehinin mestiyim, ayık olanlara hâlimi söylemem doğru olmaz (162/5). Ey sûfî, dil aynasını riyâ tozuna bulaştırma (182/4). Ey sûfî, iniş ve çıkışı ne dolanıp durmadasın, sahrâ-yı hakîkatte çadır kurup orada otur (50/2)."

Ne bilsin hâce kim ol âlem-i hayret ne âlemdir

Anı ancak cemâl-i yâre hayrân olmayan bilmez(114/4)

Yukarı aldığımız ve tasavvufî makâmlardan olan hayreti bilmeyen kimsenin hâce şahsında eleştirildiği beyitte de 'hâce' tipi, 'sûfî'de olduğu gibi menfi manâda değerlendirilmiştir. Beyitlerde 'ey zâhid, zâhidâ, zühhâd' şeklinde anılan zâhid de yine sûfî ve hâce tiplerinde olduğu gibi 'dinin kabuğunu, özüne tercih eden şekilci dindar' anlamında beyitlerde yer almıştır. Dini hassasiyet ve inceliklere riayet ederek tüm zamanlarını ibâdet ve tâatla geçirme manâsındaki zâhidlik, esasen yüce bir mertebede bulunmanın nişânesi iken, zâhidler edebiyatta 'ham sofu, olgunlaşmamış, pişmemiş, ham rûhlu, dinin aslından ve özünden habersiz şekilci ve zâhirperest' kimseyi temsilen sık sık şiirlere konu edilmiştir.[31] Hatta bu meyanda dini katı bir sertlikte yaşayan kimseler için 'zâhid-i bârid' tabiri dahi kullanılagelmiştir.[32] Aşağıdaki beyit, âşık ve zâhid mukayesesinin yapılıp şairin kendisini âşık addederek cennette cemâle muntazır olduğu malumatını verdiği bir beyittir. Zâhid ise âşığın aksine, cennete ve içindeki nimetlere hasrettir, onlara kavuşmayı beklemektedir:

Dîdârdan ey hâce dem ur Şâdi-i zâre

Zâhidlere ol Cennet-i a'lâ haberin ver(81/5)

Bazı beyitlerde, birtakım fikirlerin serd edilmesinde sadece hitap unsuru olarak zikredilen zâhid, bu ve diğer tüm beyitlerde menfi olarak anılmıştır: "Ey zâhid, aşk kadehinin düşkünü bir ben miyim? Gönülhâne köşesinde, korkusuz olan (benim gibi) bin merd yatmaktadır (77/4)." Ben, vahdet bezminin ağzına kadar doldurulmuş olan kadehiyle sarhoş olmuşum. (İdrâksiz ve her şeyin zâhirine göre hüküm veren) zâhid de beni kırmızı şarabın sarhoşu zanneder:

Şâdî mest-i sâgar-ı lebrîz-i bezm-i vahdetim

Ol ne gam zâhid beni mest-i mey-i hamrâ bilir(80/4)

Zâhid, sûfî ve hâce tiplerinin aksine Divân'da müsbet telakki edilen iki tip vardır: Ârif ve asfiyâ. Tanıyan, bilen, âşinâ, vâkıf, irfân ve marifet sahibi manâlarına gelen ârif tasavvuf literatüründe Allah'ın kendi zâtını, isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimse demektir.[33] Şâdî de tasavvufî zâviyeden değerlendirdiği ârif için gelecek ve geçmiş kaygısı gütmeyip vaktine nâzır olan, hâlini ve sırlarını ehlinden başkasına açmayan 'ibnü'l-vakt' nitelemesini yapar:

Eğer ârif isen cânâ nukûd-ı hâlini sakla

Sakın müstakbeli yâd etme kayd-ı mâ-madâdan geç(63/3)

[31] Uludağ, Tasavvuf Terimleri, s. 389.

[32] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri, s. 539.

[33] Uludağ, Tasavvuf Terimleri, s. 44.

Nasıl ki gevherin kıymetini sarraf olmayan bilemez ise, marifetin kadrini de irfân ehli olmayan kimseler bilemez:

Ma'ârif kadrini erbâb-ı irfân olmayan bilmez

Behâ-yı gevheri gevher-şinâsân olmayan bilmez (114/1)

Her türlü kötülükten arınmış kimseler manâsına gelen asfiyâ, Şâdî'nin naat türündeki manzumelerinde iki yerde Hz. Peygamber (s.a.s.) ile münasebettar olarak zikredilir. O'nun yüzü şems-i duhâdır, alnı asfiyânın gözlerine ışıktır (18/1). Lütfunun kapısı, bütün asfiyânın başvuru kaynağıdır:

Dâmen-i lutfun teşebbüsgâh-ı cümle asfiyâ

Gülşen-i eltâf u ihsânında âlem gonce-çîn(10/4)

7. Dinî Şahsiyetler

7.1. Abdülkâdir-i Geylânî

Kâdiriyye tarikatını kuran ve *el-Gunye, Fütûhu'l-Gayb, Sırru'l-Esrâr ü Mazharü'l-Envâr* gibi eserlerin müellifi olan Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/165-66), tarikatı ve tesiri bütün İslâm âlemine yayılmış, hakkında pek çok menâkıb-nâme kaleme alınmış ve tasavvuf ehlinin gönlünde ayrı bir yer edinmiş büyük bir mutasavvıftır.[34] Divân'da 'tâc-ı Abdülkadirî' redifli gazelinde Şâdî, Kâdirilerin tâcı üzerinden Geylânî'yi yücelterek zikreder: "Tâc-ı Abdülkadirî, süreyyâ kandilidir (228/1). Sanki Allah (c.c.)'ın tecelli ettiği yer olan Mûsâ (a.s.)'nın gördüğü Tûr Dağı'dır. Bu tâc, Mevlâ'nın esrârının saklandığı yerdir (228/2)." O tâcın başındaki gülün, hakikat bağının güldestesinden bir gül olduğuna şüphe yoktur:

Şübhe yok gül-deste-i bâğ-ı hakîkatdir gülü

Turre-i şeb-bûy-ı ma'nâ Tâc-ı Abdülkadirî(228/3)

Bu mübârek pîrin (Abdülkâdir-i Geylânî'nin) hizmetçilerinden (zamanedeki şeyhlerinden) yüce mertebeli bir zât, beni tâc-ı Abdulkadirî ile feyizlendirdi (228/4). Bir Mevlevî külâhının, bir de Kâdirî tâcının baş üstünde olması her zaman büyük bir saadettir:

Ol ne devletdir hemîşe Şâdî baş üzre ola

Bir külâh-ı Mevlevî yâ tâc-ı Abdülkadirî(228/5)

7.2. Hallâc-ı Mansûr

İran'ın Fars eyaletinde dünyaya gelen Mansûr (ö. 309/922), Abbasi halifesi Muktedir Bi'llâh zamanında 'ene'l-Hak' dediği ve bu sözüyle de yanlış anlaşıldığı için burnu, kolları ve ayakları kesildikten sonra idam edilen, gövdesi yakıldıktan sonra da nehrin sularına savrulan ünlü bir mutasavvıftır. Hallâc, tasavvuf tarihinin birinci derecede ehemmiyetli şahsiyetlerinden, belki de en tartışmalı sûfîlerinden biri olmuştur. İslâm toplumu üzerinde derin izler bırakan, menkıbeleri ve iddialı sözleri asırlar boyunca Müslümanlar arasında büyük yankılar bulan Hallâc-ı Mansûr'un şahsında tasavvuf yeni bir merhaleye ulaşmıştır.[35] Şâdî, Hallâc'ı bu tasavvufî kimliği doğrultusunda Divân'da iki beyitte zikretmiş ve söylemiş olduğu

[34] Daha fazla bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", DİA, İstanbul 1988, C. I, s. 234-239.

[35] Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", DİA, C. XV, s. 377-381.

‘ene’l-Hak’ sözü ile irtibatlı olarak anmıştır. Aşağıdaki beytinde hatır kuşunun müşebbehün bihi olarak andığı Mansûr’u, darağacında idam edilmesi hadisesiyle değerlendirmiştir. Gönül, yârin saçlarının bendinden kurtulamaz; çünkü gönül, ezelden beri Mansûr’dur ve Mansûr olan da darağacında sallanmaktan çekinmez:

Mürg-ı hâtır bend-i zülf-i yârdan olmaz halâs

Ez-ezel Mansûr’dur ol dârdan olmaz halâs(127/1)

Ene’l-Hak sırrının ince manâlarını da ancak Allah aşkı sebebiyle ölümü göze alan Mansûr gibi kimseler idrâk edebilir:

Nükte-i sırr-ı "Ene'l-Hakk"ı ne mümkün derkede

Ez-ezel Mansûr-âsâ olmayan berdâr-ı aşk(140/4)

7.3. Hasan el-Harakânî

Şathiyeleriyle tanınan Harakânî (ö. 425/1033), Bâyezîd’in tasavvuf felsefesini benimsemiş;[36] çetin mücâdele ve çilelere, zor riyâzetlere katlanarak Allah (c.c.)’a erme gayreti içinde olmuş bir mutasavvıftır. Evliyâ Çelebi’nin naklettiği bir olayda, sultân Murâd-ı Sâlis devrinde Kars Kalesi’nin Lala Mustafa Paşa tarafından tamiri esnasında askerler tarafından görülen bir rüya sonucu makâmının orada mahfuz bulunduğunun ortaya çıkışı anlatılmaktadır. Lala Mustafa Paşa tarafından adına cami ve tekke inşa ettirilmiş; Evliyâ Çelebi’nin naklettiği bu hadise etrafında da zamanla, Harakani’nin Kars’ın fethine katıldığı ve burada şehit düştüğü inancı doğmuş ve bu inanç yaygınlık kazanmıştır.[37] Bir gazelini (227. şiir) Ebu’l-Hasan el-Harakânî’ye teksif etmiş olan Şâdî, onu hürmetle yâd eder:

“Cenâb-ı Ebü’l-Hasan, kerâmet göğünün nûrudur; velâyet semâsının güneşidir (227/1). Hakikat bağının sünbülü, ledün bahçesinin gülü, vahdet gülbahçesinin bülbülüdür (227/2).” Defnedildiği yer Kars şehridir; onun âsitânı, gökyüzünün yüce katıdır:

Mevlidi Hâkân Şehr medfen-i vâlâsı Kars

Âsitânı çarh-ı rif'atdir Cenâb-ı Bü'l-Hasen(227/3)

Yüce türbesinin ıtır kokulu tertemiz toprağı, basiret gözüne sürmedir:

Hâk-i pâk-i 'ıtr-nâk-i türbe-i 'ulyâları

Sürme-i çeşm-i basîretdir Cenâb-ı Bü'l-Hasen(227/4)

Harakânî, âriflerin kutbu irfân ülkesinin hükümdarıdır. Kurbiyet makâmındadır, Allah Teâlâ’ya yakındır (227/5). Türlü türlü menkıbeleri olan bir gavstır; verâset makâmının sahibidir. Hüviyet sırrının mazharıdır (227/6). Ben de, pek çok himmet sahibi Ebu’l-Hasan’ın, izzetli dergâhının bendesiyim (227/7).

7.4. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî

Mevleviyye tarikatının pîri kabul edilen Mevlânâ (ö. 672/1273), büyük bir âlim ve kendisinden sonrakileri deryâsına gark edecek kadar kudretli bir şairdir. Horasan’ın Belh

[36] Menkıbeye göre Bâyezîd, onun dünyaya geleceğini seneler evvel haber vermiştir. Hasan el-Harakânî’nin dünyaya teşriflerini Bâyezîd-i Bestâmî’nin seneler evvel haber vermesine dair menkıbe için bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî Tercümesi (I-VI), (Çev. Şefik Can), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, C. III-IV, s. 516-519.

[37] Süleyman Uludağ, “Harakânî”, DİA, İstanbul 1997, C. XVI, s. 93.

şehrinde dünyaya gelmiş ve uzun yolculuklar sonrasında Anadolu'nun Konya vilayetinde karar kılmıştır. *Mesnevî, Divân-ı Kebîr, Fîhi mâ Fîh, Mecâlis-i Seb'a, Mektûbât* başlıca eserleridir.[38] Mevlânâ, Şâdî Divânı'nda çeşitli vesilelerle en fazla zikredilmiş olan dinî şahsiyettir. Methiye türündeki bir gazeli dışında (299. şiir) Divân'ının muhtelif yerlerinde onu hürmetle yâd edip onun bendesi olduğunu, gönlünde ondan başkasına yer kalmadığını ve onun dergâhı dururken başka kapıya gitme lüzumu hissetmediğini hayranlıkla ifade eder:

Şâdiyâ hâtırda yokdur gayriye hergiz mahal
Lâle-i dilde hümâ-yı aşk-ı Mevlânâ yatur(77/5)
Şâdi ne revâdır gideyim gayrı kapıya
Çün bârigeh-i hazret-i Mollâ'ya dayandım(153/5)

"Ey Şâdî, her işte gevşeklik gösterebiliriz, bunda bir mesele yoktur lakin yeter ki Molla hazretlerinin hizmetinde tekâsül etmeyelim (155/5). Ben, o manâ ikliminin şâhının kapısında dilenciyim. Onun dergâhının bendesi olmam, benim için izzettir (156/1). Düşünce kuşum Süreyya yıldızından kanat çırpıp yükselse, Molla hazretlerinin vasfının yüceliğine kavuşmam mümkün değildir (172/4). Ey Şâdî, Molla Celâlüddîn'den istifade edip cemâl tecellisinin feyzinin mazharı ol (172/5)."

Şâdî, methiye türündeki bir gazelinde (229. şiir) Mevlevî külâhını tebcil eder. Dolayısıyla Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'yi methetmiş olur: "Mevlevî külâhı, velâyet güneşinin zirvesi, Ankâ kuşunun yükseklerde bulunan yuvasıdır (229/1). Hakikat mihrâbının kubbesidir (229/2). Dudağı susuzluktan kurumuş bir düşkünü, feyz suyuna kandırmada hikmet pınarıdır (229/3). Âşıkların gönül bahçelerine aydınlık vermede kerâmetin sağanak yağmurlar yağdıran bulutudur (229/4)."

7.5. Şâh-ı Nakşibend

Nakşibendiyye tarikatının kurucusu olan Bahaeddin Nakşibend (ö. 791/1389), Buhara yakınlarındaki Kasrıârifân köyünde doğmuştur. Müntesiplerince, özellikle Türkiye'de Şâh-ı Nakşibend unvanıyla tanınır. Semâ ve halveti, manevî terakki yöntemi olarak kabul etmemiş, tasavvuf terbiyesinde hafî (gizli) zikri esas almıştır.[39] Aynı zamanda Nakşîbendî tarikatının halifelerinden olan Şâdî, bu tarikatın pîri olan Nakşibend Hazretleri'ni anmaktan ve methetmekten geri durmamıştır. Bir şiirini (226. şiir) ona ayırmış ve bu şiirinde onu hürmetle yâd ederek yüceltmiştir: "Şâh-ı Nakşibend'in dünyaya geldiği yer, ehl-i safânın sevinç kaynağıdır (226/1). Evliyânın dayanağı, etkıyânın sığınağıdır. Onun dergâhı, herkesin güvenle iltica edebileceği mekândır (226/2). Nakibend'in nazarı, tecelli yeridir. Lütfu ile eğer toprağa nazar etse, onun bu nazarı toğrağı iksir edebilecek kudrettedir:

Lutf birle hâke ger salsa nazar iksîr eder
Mevris-i tecellâdır nigâh-ı Nakşbend(226/3)

[38] Bkz. Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", DİA, İstanbul 2004, C. XXIX, s. 441-448.
[39] Bkz. Hamid Algar, "Bahaeddin Nakşibend", DİA, İstanbul 1991, C. IV, s. 458-460.

Ey sâlik, eğer maksadın fenâ sırlarına vâkıf olmaksa, cân mülkünü Şâh-ı Nakşibend'in hankâhına vakfet; ömrünü onun miras bıraktığı mürşit-i kâmillere hizmetle ve onlara ittiba ile geçir. O gavs-ı azamdır, ben de onun dergâhının bendesiyim (226/5).

Vâkıf-ı sırr-ı fenâ olmaksa maksat sâlikâ

Mülk-i cânın eyle vakf-ı hân-kâh-ı Nakşbend(226/4)

Sonuç

Tasavvufî kültürün içinden filizlenerek Nakşibendiyye tarikatında halifelik pâyesine vâsıl olan Süleyman Şâdî, şiirlerini din çerçevesinde kaleme almış, bu şiirlerine tasavvufî imge ve mecâzları ustalıkla serpiştirebilmiştir. Divân'ında yoğun olarak işlediği ana temalar Allah (c.c), Hz. Muhammet (s.a.s.) ve diğer peygamberler , âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîf rivayetleri, ahlâk-ı hamîde, ahlâk-ı zemîme, dinî kişilikler ve dinî şahsiyetler olmuştur. Muhtevânın derinliği göz önünde bulundurulduğunda, bu çerçevenin daha da genişletilebilecek bir mahiyet arz etmekte olduğu müşahede edilebilecektir. Lakin böylesi bir tetkik ve tahlil çalışmasında her bir ayrıntıyı belirli bir tasnife tabi tutup mevzuyu ana temalar üzerinden ele almak adeta zorunlu hâle geldiğinden, Divân'ın dinî muhtevasının tespitinde bu ana temalar üzerinden çıkarımlarda bulunulmuştur.

Süleyman Şâdî, tüm mutasavvıf şairler gibi Divân'ının merkez noktasına Allah (c.c.)'ı koymuş, 8 adet şiirini Allah Teâlâ'ya teksif etmiştir. Allahu Teâlâ'nın birçok ismini beyitlerinde anmış olan Şâdî, bu isimlerinden Rab, Hudâ, Hak ve Hû'yu sıkça zikretmiştir. Peygamberler arasında en çok bahis mevzuu ettiği ve Ahmed-i Muhtâr, Mefhar-ı Âlem, Seyyîd, Fahr-i Kâinât, Muhammet, Mahbûb-ı Hudâ gibi isimlerle/sıfatlarla sıkça andığı Hz. Muhammet (s.a.s.)'in en çok zikredilen ismi 'Resûlullâh' olmuştur. Diğer ismi geçen peygamberleri de ekseriyetle teşbihin müşebbehünbih unsuru olarak sevgili tavsifinde değerlendirmiştir. Dört Halife'nin her birisine eşit mesafede yaklaşmış ve hepsini cân u gönülden sevmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Şâdî'nin en mühim referans kaynağıdır. A'râf, Hûd, Enbiyâ, Şuarâ, Necm, Kamer, Leyl, Duhâ Sûreleri'nden lafzen iktibas yapmış; bunlardan A'râf ve Şuarâ Sûreleri dışındaki sûrelerde ilgili âyet-i kerimeler ile Hz. Muhammet (s.a.s.) arasında doğrudan alaka kurmuştur. İktibas ettiği âyet-i kerîmeler/âyet-i kerîmelerden alıntıladığı lafızlar "Len Terânî, Kâlû Belâ, Festakim, Rahmeten lil Âlemîn, Yevme Lâ Yenfeu, Mâ Evhâ, Ve'n Şakka'l-Kamer, Ve'l-leyli İzâ Yağşâ, Ve'd-duhâ, Feterdâ" olmuştur. Âyet-i kerîmeler, umumiyetle Hz. Muhammet (s.a.s.)'in methedildiği beyitlerde tekâsüf etmiş; bu beyitlerde Şâdî, tasavvufun alegori dünyasına girmekten ihtiraz etmemiştir. Hadis-i şerîflerden iktibas ettiği lafızlar ise "El-Fakru Fahrî, Levlâke, Mûtû Kable En Temûtû" olmuş; tasavvufî meseleleri izah ederken bu lafızlara sıkça göndermede bulunmuştur.

Şâdî ahlâk-ı hamîdeye dair kanaat, rızâ, şükür, tevekkül, vefâ; ahlâk-ı zemîmeye dair cürm, isyân, gaflet, dalâlet, günah, riyâ, şöhret, şek, zan gibi mefhumları divânında işlemiştir. Divân'da en çok bahis mevzuu ettiği ahlâk terimi rızâdır. Cürm, hatâ, tuğyân, masiyet olarak da yer verdiği günah mefhumu da, Şâdî'de en fazla yer tutan ahlâk-ı zemîme mefhumudur.

Divân'da dinî kişiliklerden ârif, hâce, zâhid, sûfî gibi tiplere sıkça yer verilmiş; bunlardan en fazla bahis mevzuu edileni, dini şekilden ibaret görüp öze inemeyen kimseler şahsında sûfî olmuştur. Zâhid, sûfî ve hâce tipleri menfî tipler olarak değerlendirilirken ârif ve asfiyâ müsbet olarak işlenmiştir. Divân'da sözü edilen dinî şahsiyetler Abdulkâdir-i Geylânî, Hallâc-ı Mansûr, Hasan el-Harakânî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Şâh-ı Nakşibend'tir. Mevlânâ, Şâdî'nin şiirlerinde çeşitli vesilelerle en fazla zikrettiği dinî şahsiyettir. Şâdî, kanaatimizce, tarikatının pîri olması hasebiyle Şâh-ı Nakşibend'i; hemen her mutasavvıf için büyük bir kıymeti haiz olması yönüyle Hallâc-ı Mansûr'u; hem şiir vadisinde hem de tasavvufî düşüncede kendisinden sonrakileri derinden etkilemesiyle Mevlânâ'yı; hem yaşadığı dönemde hem de vefatından sonra çok sevilerek 'gavsu'l-azam' diye anılarak Kâdirî tarikatının yanısıra Nakşibendî tarikatı silsilesinde de kendisine yer verilmesi cihetiyle Abdülkadir-i Geylânî'yi; doğduğu ve ekmek yediği şehir olan Kars'ta medfun bulunması dolayısıyla da Hasan el-Harakânî'yi Divân'da tebcil etmiş, bu mübarek zâtların her birisine gönülden muhabbet duyarak onları hürmetle yâd etmiştir.

Kaynakça

Aclûnî, İsmail bin Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs (I-II),* (Thk: Ahmed el-Kalâşî), Müessesetü'r-Risâle, 4. bs., Beyrut 1405/1985.

Algar, Hamid , "Bahaeddin Nakşibend", *DİA,* İstanbul 1991, C. IV, s. 458-460.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* Otto Yay., 6. bs., Ankara 2014.

Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Ta'rîfât - Tasavvuf Istılahları,* (Çev. Abdurrahman Acer), Litera Yay., İstanbul 2014.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., 23. bs., Ankara 2006.

Gölpınarlı, Abdulbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri,* İnkılâp Yay., İstanbul 2015.

Harman, Ömer Faruk, "Lokman", *DİA,* İstanbul 2003, C. XXVII, s. 205-206.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri, Kemâlü'ş-Şuarâ (I-V),* (Haz. Ayşegül Celepoğlu), AKM Yay., Ankara 2013.

Kur'ân-ı Kerim Meâli, (Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 9. bs., Ankara 2012.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî Tercümesi (I-VI),* (Çev. Şefik Can), Ötüken Neşriyat, 8. bs., İstanbul 2006, C. III-IV.

Öngören, Reşat, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA,* İstanbul 2004, C. XXIX, s. 441-448.

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2007.

Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları,* (Çev. Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yay., 3. bs., İstanbul 2012.

Serdaroğlu, Ahmet, *Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-i Aliyyü'l-Karî Tercemesi,* Ayyıldız Matbaası, Ankara 1966.

Süleyman Şadi (Karslı), *Dîvan,* (Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ömer Demirbağ), Ankara 1993.

……., *Dîvân-ı Süleymân Şâdî,* (Neş. Erzurumlu Ahmed Ramiz), Şirket-i Sahhâfiye-i Osmâniye Matbaası, Dersaadet 1325.

Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri (I-II)*, (Haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yay., Ankara 2001.

Uludağ, Süleyman, Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA,* İstanbul 1988, C. I, s. 234-239.

……..., "Hallâc-ı Mansûr", *DİA,* İstanbul 1997, C. XV, s. 377-381.

……..., "Harakânî", *DİA,* İstanbul 1997, C. XVI, s. 93-94.

……..., *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Kabalcı Yay., 2. bs., İstanbul 2005.

Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları,* TDV Yay., 3. bs., Ankara 2013.